

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СУПРОВОДУ ПОЗИТИВНОГО СПІЛКУВАННЯ ПІДЛІТКІВ ІЗ СІМЕЙ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ

Анотація. У статті виокремлено й схарактеризовано теоретичні основи соціально-педагогічного супроводу дітей із сімей вимушених переселенців. Розкрито поняття «супровід», «позитивне спілкування». Представлено основні характеристики підліткового віку. Проаналізовано особливості соціально-педагогічного супроводу позитивного спілкування підлітків із сімей вимушених переселенців. Охарактеризовано адаптивні механізми особистост підліткового віку.

Ключові слова: підлітки, криза підліткового віку, супровід спілкування, позитивне спілкування, сім'ї вимушених переселенців.

Постановка проблеми. Нові умови розвитку нашого суспільства ставлять перед школою та освітою принципово нове завдання – виховання особистості в умовах демократизації суспільних інститутів, в умовах диференційованого особистісно-орієнтованого навчання. Важливим також є забезпечення кожній дитині таких умов, за яких вона могла б найкраще реалізувати свої потенційні можливості та здібності. Головна задача на сучасному етапі формування особистості полягає у підтримці, супроводі та створенні умов для реалізації творчого потенціалу, накопичення досвіду міжособистісного спілкування, реалізації власних можливостей в різних сферах суспільної діяльності.

Водночас, у зв'язку з вкрай складною соціально-політичною ситуацією у державі сотні тисяч людей стали вимушеними внутрішніми переселенцями. Особливо стресовими і травматичними події стали саме для дітей, які змушені були змінити місце проживання і навчання. Діти є більш вразливими та чутливими до впливу несприятливих чинників оточуючого середовища у порівнянні з дорослими. Ці чинники впливають на дитину в період її розвитку, тим самим порушуючи нормальні процеси формування і становлення особистості. Пережитий травматичний досвід впливає на когнітивні процеси, особливості поведінки, міжособистісні відносини, самооцінку і загалом на світогляд. Такі травмуючі обставини залишають дитину без стабільного, безпечного та підтримуючого оточення, яке є необхідним для її нормального розвитку та становлення; батьки, самі переживаючи тяжкий стрес та кризу ідентичності, не завжди здатні виконувати звичні сімейні ролі, не маючи змоги допомогти своїм дітям. Виникає ситуація, що диктує необхідність соціально-педагогічного супроводу, який виступає одним з механізмів стимулювання процесу соціалізації, соціального розвитку і соціального виховання.

Соціально-педагогічний супровід є однією з актуальних категорій сучасної педагогічної теорії і практики. Супровід допомагає особистості пристосовуватись, розв'язувати власні проблеми, та є одним з факторів успішної інтеграції і адаптації у соціумі. У цілому, соціально-педагогічний супровід є взаємодією соціального педагога, вихованця та його батьків на основі прогнозування перспектив поведінки і самовияву об'єкта в ситуації розвитку, спрямованою на створення умов і забезпечення найбільш доцільною допомогою, стимулювання осмислення особистості в процесі виникнення проблеми в спілкуванні, успішному просуванні в навчанні, життєвому і професійному самовизначенні (догляді, розвитку і вихованні дитини), на пошук способу її подолання, а також спонукання до самостійності і активності в цьому.

Соціально-педагогічний супровід – це забезпечення найбільш доцільного соціального розвитку, соціалізації і соціального виховання людини, його активного самовиявлення на життя. Йдеться про одну з найважливіших функцій загальнодержавної діяльності зі створення найбільш сприятливих умов для самореалізації людини на його життєвому шляху і забезпечення його участі в реалізації своєї громадянської позиції. Соціально-педагогічний супровід людини в реальній ситуації розвитку забезпечується особою, що бере або виконує функції соціального педагога в цій ситуації [4].

Підлітковий період – час активної соціалізації особистості та становлення характеру. Особливо значущим регулятором життєдіяльності й поведінки підлітка є спілкування. Процес спілкування може регулювати поведінку і діяльність особистості в суспільстві, визначаючи її дії і вчинки. Інтенсивність спілкування, його зміст, цілі та засоби є важливим фактором, що визначає розвиток особистості. Тому важливо в цей період, відповідно до вікових особливостей, визначити труднощі у спілкуванні, розвивати та підтримувати саме позитивне спілкування. Спілкування є важливою духовною потребою особистості, яка зумовлена суспільним способом її буття та необхідністю взаємодії у процесі діяльності. Будь-яка діяльність не може здійснюватися успішно, якщо між учасниками взаємодії не будуть налагоджені відповідні контакти та взаєморозуміння. Важливим для особистості є набуття нею певного досвіду і навичок соціальної поведінки в процесі взаємодії з оточуючими. Існують різні підходи до розуміння поняття «спілкування», що зумовлено складністю та неоднозначністю досліджуваного процесу.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. У науковій літературі немає єдності в трактуванні такого поняття як «спілкування». Проблемі спілкування присвячено велику кількість досліджень видатних науковців.

Такі представники вітчизняної науки, як Т. Алексеєнко, С. Архипова, І. Бех, О. Безпалько, Т. Дмитренко, І. Зверєва, Л. Коваль, С. Хлебик та ін. – описують концепції соціальної взаємодії як процесу активної діяльності індивіда у зміненому середовищі. У працях

Н. Ануфрієва, О. Бодальова, О. Власова, Л. Петровської та ін. розглянуто комунікативну компетентність як складову соціальних здібностей особистості. Механізми соціальної взаємодії досліджено в працях Г. Андрєєвої, І. Зверєвої, Г. Лактіонової, Г. Локаревої, І. Кона, А. Петровського. Особливості процесу навчання спілкуванню розглядаються в роботах А. Добрович, А. Мудрик, Л. Фрідман.

Спілкування є багаторівневим, багатовимірним, системним процесом, який володіє різними властивостями. Приміром, Г. Андрєєва трактує спілкування як складний процес взаємодії між людьми, що полягає в обміні інформацією, а також у сприйнятті й розумінні партнерами один одного.

Вчені О. Сергеєнкова та О. Столярчук визначають спілкування як взаємодію двох або більше людей, під час якої виникає певний контакт, що проявляється в обміні інформацією, взаємовпливі, взаєморозумінні, взаємопереживанні [1].

У літературі можна знайти два підходи до визначення структури спілкування:

- виокремлення автономних компонентів (Л. Орбан-Лембрик);
- виокремлення взаємопов'язаних компонентів (Г. Андрєєва, О. Бодальов, М. Обозов, Б. Ломов, Я. Коломінський, Б. Паригін, А. Реан).

Л. Орбан-Лембрик пропонує розглядати структуру спілкування через такі його автономні компоненти, такі як: мета, зміст, засоби спілкування; учасники процесу, тип зв'язку, що встановлюється між ними; мотиви, потреби, ціннісні орієнтації учасників спілкування; комунікативний потенціал суб'єктів спілкування; види й форми спілкування; соціокультурна та етнопсихологічна специфіка спілкування; етико-психологічні й тендерні особливості спілкування; стилі, стратегії і тактики спілкування; результат спілкування [3].

Ми поділяємо позицію Г. Андрєєвої, яка визначає структуру спілкування як виокремлення в ньому трьох взаємопов'язаних сторін (компонентів): комунікативної (передбачає обмін інформацією між учасниками спілкування), інтерактивної (організація взаємодії між індивідами, тобто обмін не лише знаннями, ідеями, а й діями), перцептивної (процес сприймання й пізнання партнерами спілкування один одного і встановлення на цій основі взаєморозуміння). Психологічними детермінантами спілкування у підлітковому періоді є специфічні новоутворення цього віку [1].

Виклад основного матеріалу дослідження. Основна увага дослідження буде зосереджена на підлітках. Підлітковий період – час активної соціалізації особистості та становлення характеру. Саме цей період є сенситивним для розвитку певних соціальних властивостей. Життєдіяльність підлітка у сучасних умовах пов'язана з впливом на неї чинників різного походження. Серед основних важливих для підлітків чинників впливу важливе місце посідають групи ровесників. Підлітковий

вік – це складний та активний період становлення особистості, під час якого визначаються її основні соціальні установки, певні ставлення до себе, до людей, до суспільства, набувають більшої чіткості риси характеру і основні форми міжособистісної поведінки. У міру дорослішання дитини розширюється коло її соціальних зв'язків, розвиваються комунікативні навички і особистісні якості, загострюється потреба у самостійності, незалежності від дорослих, необхідність здійснювати власний життєвий вибір в тих чи інших життєвих ситуаціях. Таке прагнення до незалежності і недостатня готовність до вмілого її використання досить часто провокує у підлітків внутрішній і зовнішній конфлікти. Для внутрішнього конфлікту характерне нерозуміння дитиною самої себе, своїх бажань і потягів, що стимулює її до такого пошуку шляхом перевірки власних можливостей і здібностей у різних, у серед них, й в екстремальних ситуаціях, супроводжується частою зміною настрою і бажань. Для зовнішнього – непорозуміння з найближчим оточенням (батьками, ровесниками, педагогами), демонстративна поведінка, дії і вчинки такі, що суперечать очікуванням інших людей. У такий спосіб перевіряються не тільки власні можливості, а й межі дозволеного.

Це гострий і напружений період переходу від дитинства до дорослості. Його часто називають критичним, оскільки організм має підвищену чутливість до якихось певних зовнішніх і внутрішніх впливів, які саме в цей період розвитку можуть призвести до дуже важливих, незворотних наслідків. Психологи вбачають у підлітковому віці дві фази – позитивну і негативну. Вік негативної фази у дівчат припадає приблизно на 11-13 років, у хлопців – на 14-16 років. Негативна фаза характеризується почуттям тривоги, роздратованості, агресивності тощо. Це період внутрішньої метушні, суперечливих почуттів, абстрактного бунту, зниженої працездатності, протестного характеру поведінки. Позитивна фаза настає поступово. Її прояв можна побачити у відчутті єдності з природою, в умінні по-новому сприймати навколишніх. З'являється новий світ цінностей, потреба в інтимно-особистісному спілкуванні, коханні, мріях тощо.

У науковій літературі виділяють два етапи підліткової соціалізації: молодший підлітковий (10-12 років) та старший підлітковий (12-14 років). Підлітковий вік вважається періодом загострення суперечок розвитку [2].

Специфічні проблеми пов'язані з тим, що, як відзначає М. Мід, перехід зі світу дитинства в дорослий світ у культурних суспільствах штучно подовжений: в умовах насиченого інформаційного простору сучасні діти дорослішають значно раніше. Однак переважно, у фізіологічному розвитку (раннє статеве дозрівання) на рівні поінформованості (значної обізнаності у різних сферах життя), але мало залучені до практичної діяльності та мають незначний власний соціальний досвід. Підлітковий вік характеризується становленням унікального «Я», без чого неможлива подальша автономізація особистості, освоєння нею ак-

тивної життєвої позиції стосовно себе й світу.

Цей період – один з кризових етапів у становленні особистості. Кризові періоди відрізняються значним проривом у психіку підсвідомих імпульсів. Цьому сприяє втрата відчуття безпеки і комфорту, порушення внутрішньої рівноваги, посилення тривожності та страхів. Це етап кардинальних перетворень у сфері свідомості, діяльності та системи взаємовідносин. Основу формування нових психологічних та особистісних якостей складає спілкування дитини у ході різних видів діяльності, насамперед, навчальної і дозвіллевої. Природним у цьому віці є інтерес до своєї особистості, до своїх можливостей та здібностей, прагнення до самооцінки, дорослості, самоствердження. За відсутності умов для позитивної реалізації своїх потенцій процеси самоствердження можуть проявлятися у викривлених формах, призводити до неприємних реакцій оточення та наслідків. У зв'язку з цим виникає небезпека вибору асоціального напрямку поведінки. Суттєвими детермінуючими факторами можуть стати: брак у підлітка інформації про те, що, як і чому з ним відбувається, і які можуть бути наслідки; негативний вплив оточення; не задовольняючий стиль спілкування; труднощі адекватного сприйняття реальності; не сформованість норм соціальної поведінки і норм моралі. Інформація потрібна для набуття необхідних відчуттів свободи та свідомості вибору, а також для того, аби навчитися брати на себе відповідальність за те, що з тобою діється [6].

Відомий німецький психіатр Х. Ремшмідт у своїх наукових роботах звертає увагу на те, що для підлітків стає актуальним порівняння себе з однолітками, внаслідок чого відбувається або зниження самооцінки, або розвиток почуття власної гідності. Він зазначає, що процес дозрівання особистості головним чином залежить від навколишнього середовища, від можливостей потенцій розвитку перетворитися на дійсність. У цьому процесі головну роль відіграють сім'я, соціальний статус та референтна група. Центральним завданням цього періоду є пошук особистої ідентичності [5].

Загалом кризові періоди підліткового віку – явище розповсюджене, але їх часто недооцінюють або вважають небезпечними. Ці кризи можуть бути причиною різних форм деструктивної поведінки та особистісних порушень. Важливо вчасно виявити кризу та правильно її класифікувати. Ці кризи можуть викликати екстремальні ситуації у разі, якщо дії підлітка призводять до викривлення відношень з оточуючими. Серед різних форм криз Х. Ремшмідт називає такі: порушення процесу статевого дозрівання, ідентичності і авторитетів, переживання відчуження, деперсоналізація (зміна сприйняття самого себе), дереалізація (зміна сприйняття навколишнього середовища), порушення оцінки свого фізичного образу, нарцистичні кризи (поглинання собою), суїцидальні спроби, асоціальні форми поведінки, соціальна занедбаність.

Саме в цьому віці закладаються норми соціальної поведінки, норми

моралі. Якщо підліток у школі, чи в сім'ї не може знайти задовільного типу спілкування, то саме в цей час він може підпадати під негативний вплив оточення.

Дослідник Д. Фельдштейн зазначає, що у підлітковому віці важливого значення набуває прагнення дітей знайти своє місце в суспільстві. Вони прагнуть визначити своє місце в житті, активно шукають ідеал. У зв'язку з цим дуже важливо, які зразки поведінки пропонує оточення [7, с.163-164].

У підлітковому віці відбуваються кардинальні перетворення в різних сферах психіки, значним змінам піддається мотиваційна сфера, сфера потреб. На думку Л. Божович, розходження між потребами, що виникають, та обставинами життя, що обмежують їх реалізацію, характерні для кожної вікової кризи. Тільки в перехідному періоді виникають та формуються моральні переконання, актуалізується таке новоутворення, як самовизначення, що характеризується усвідомленням себе в якості члена суспільства і конкретизується в суспільній позиції. Саме в цьому віці існує можливість чинити педагогічний вплив, тому що внаслідок недостатнього морального досвіду дитини моральні переконання знаходяться в нестійкому стані [5, с.278].

Для більшості підлітків характерна швидка зміна настрою (спричинена іноді незначним зовнішнім фактором), нестійкість емоційних реакцій, підвищена чутливість. До особливостей підліткового віку можна віднести надмірну критичність стосовно оточуючих і самовпевненість в оцінках, заперечення будь-яких авторитетів, пошук ідеалів, підвищену навіюваність, схильність до групування та наслідування.

Саме в цей період відбувається усвідомлення дитиною своєї індивідуальності, змінюється її ставлення до навколишнього світу, до себе, інших людей, відбувається перебудова потреб і мотивів поведінки. На ту пору змінюються і вимоги суспільства до підлітка. У зв'язку з цим підлітку необхідно узгоджувати свої потреби з очікуваннями оточуючих і вимогами соціальних норм. Необхідність такого узгодження пов'язана зі значними труднощами, які часто стають причиною виникнення суперечностей у розвитку підлітка та можуть перебігати у гострій формі, породжувати сильні емоції, порушення у поведінці підлітка, у їх взаєминах з дорослими, однолітками.

Беручи до уваги те, що підлітковий вік є перехідним від дитинства до дорослості, більшість вчених вважає, що в цьому віці процес розвитку проходить найбільш складно та суперечливо, оскільки саме на цей період припадає перебудова організму, змінюються стосунки з однолітками та дорослими, інтереси у навчальній та пізнавальній діяльності.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, ми визначили основні соціально-психологічні характеристики та особливості підлітків. Процес спілкування може регулювати поведінку і діяльність особистості в суспільстві, визначаючи її дії і вчинки. Інтенсивність

спілкування, його зміст, цілі та засоби є важливим фактором, що визначає розвиток особистості.

Наведені дослідження соціологів, психологів, педагогів дозволяють нам визначити *позитивне спілкування* як складний процес встановлення й розвитку контактів між дітьми, що породжується потребою спільної діяльності і який містить у собі обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії позитивної взаємодії, спрямованої на духовний розвиток, поліпшення соціального середовища і соціальної ситуації розвитку, узгодження та об'єднання зусиль з метою налагодження взаємин і досягнення загального результату.

Зважаючи на те, що у суспільному житті велику роль відіграє система психологічного та соціально-педагогічного супроводу особистості, тому важливим завданням подальших досліджень є вивчення позитивного спілкування підлітків, особливостей та можливостей його супроводу. Тому важливо в цей період, враховуючи вікові особливості, визначити труднощі у спілкуванні, розвивати та підтримувати саме позитивне спілкування. Це дозволить забезпечити допомогу молодому поколінню в становленні та здоровому задоволенні потреб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Загальна психологія : навч. посіб. / [О. П. Сергеєнкова, О. А. Столярчук, О. П. Коханова, О. В. Пасєка] – К. : центр учбової літератури, 2012. – 296 с.
2. Немов Р. С. Психология: учеб. [для студ. высш. учеб. зав.] / Р. С. Немов В 3 кн. – 3-е изд. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – Кн.2: Психология образования. – 608 с.
3. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : підручник : у 2-х кн. Кн.1. Соціальна психологія особистості і спілкування / Л. Е. Орбан-Лембрик. – Чернівці : Книги-XXI, 2010. – 464 с.
4. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / [гол. ред. А. Й. Капська.] – К.: Хрінком Інтер, 2000. – 356 с.
5. Психология подростка. Полное руководство. / Под ред. А. А. Реана. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 512 с.
6. Словарь практического психолога. [ред. С. Головин] – Минск: «Харвест», 1997 – 267 с.
7. Фельдштейн Д. И. Проблемы возрастной и педагогической психологии. / Д. И. Фельдштейн – М. 1995. – 346 с.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Zahalna psykhohohiia : navch. posib. [General Psychology: teacher's manual] / [O. P. Serhieienkova, O. A. Stoliarchuk, O. P. Kokhanova, O. V. Pasiēka] – K. : tsentr uchbovoi literatury, 2012. – 296 s. (in Ukrainian)

2. Nemov R. S. Psikhologija: ucheb. [Psychology: textbook] [dlia stud. vyssh. ucheb. zav.] / R. S. Nemov V 3 kn. – 3-e yzd. – M.: Humanyt. yzd. tsentr VLADOS, 2000. – Kn.2: Psykhohyia obrazovanyia. – 608 s. (in Russian)
3. Orban-Lembryk L. E. Sotsialna psikhohiia : pidruchnyk : u 2-kh kn. Kn.1. Sotsialna psikhohiia osobystosti i spilkuvannia [Orban-Lembrik L. E. Social Psychology: textbook: in 2 books. Kn.1 Social Psychology of Personality and Communication] / L. E. Orban-Lembryk. – Chernivtsi : Knyhy-XXI, 2010. – 464 s.(in Ukrainian)
4. Slovnyk-dovidnyk dlia sotsialnykh pratsivnykiv ta sotsialnykh pedahohiv [Dictionary for Social Workers and Social Pedagogues] / [hol. red. A. Y. Kapska.] – K.: Khrinkom Inter, 2000. – 356 s.(in Ukrainian)
5. Psikhologija podrostka. Polnoe rukovodstvo [Psychology of a Teenager. Complete Guide.] / Pod red. A. A. Reana. – SPb.: Praim-EVROZNAK, 2007. – 512 s. (in Ukrainian)
6. Slovar' prakticheskogo psikhologa [Dictionary of Practical Psychologist]. [red. S. Golovin] – Minsk: «Kharvest», 1997 – 267 s. (in Russian)
7. Feldshtein D. Y. Problemy vozrastnoj i pedagogicheskoi psikhologii [Problems of Developmental and Educational Psychology] / D. Y. Feldshtein – M. 1995. – 346 s (in Russian).

Аннотация. Статья посвящена теоретическим основам социально педагогического сопровождения детей из семей вынужденных переселенцев. Раскрыто понятие «сопровождение», «позитивное общение». В статье представлены основные характеристики подросткового возраста. Проанализированы особенности социально-педагогического сопровождения позитивного общения подростков из семей вынужденных переселенцев. Охарактеризованы адаптивные механизмы подросткового возраста.

Ключевые слова: подростки, кризис подросткового возраста, социально-педагогическое сопровождение, позитивное общение, семьи вынужденных переселенцев.

Abstract. The article is devoted to the theoretical foundations of social and pedagogical support for children from families of the internally displaced persons. Based on the analysis and synthesis of various scientific approaches, the notions of «accompaniment» and «positive communication» are revealed.

The article presents the main characteristics of adolescence. The features of the social and pedagogical support of positive communication of adolescents from families of displaced persons are analyzed. Adaptive mechanisms of adolescence are characterized. The conditions for successful adaptation of children from families of forced migrants to a new social environment are considered.

The main characteristics and socio-psychological characteristics of the crisis of adolescence are analyzed. Special attention is paid to the socio-psychological analysis of the needs of adolescents and characteristics of the positive and negative phases of adolescence.

Keywords: teenagers, crisis of adolescence, communication support, positive communication, families of forced migrators

Стаття надійшла до редакції 10.10.2018

Я. М. Сивохоп

ТЕОРЕТИЧНА СКЛАДОВА МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ УЧНІВ 6–9 КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ СПОРТИВНО-КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ У ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті актуалізовано проблему формування здорового способу життя учнів 6–9 класів у процесі спортивно-краєзнавчої роботи у закладах позашкільної освіти, розкрито теоретичні основи авторської методики формування досліджуваного феномена, наголошено на застосуванні процесів інтегрування й диференціації у побудові освітньо-виховного змісту такої роботи, відповідного підбору форм, методів і засобів його реалізації у відповідності до віку учнів. Схарактеризовано провідні рівні її реалізації у освітньо-виховному процесі цих закладів, розкрито діяльнісний характер освітньо-виховного змісту спортивно-краєзнавчої роботи на кожному з рівнів її реалізації та схарактеризовано низку закономірностей, що стали важливими у досягненні визначеної нами мети – формування здорового способу життя учнів 6–9 класів.

Ключові слова: здоровий спосіб життя, учні 6–9 класів, спортивно-краєзнавча робота, заклади позашкільної освіти, спортивно-оздоровча, здоров'язбережувальна робота.

Постановка проблеми. Сьогодні в системі позашкільної освіти особливої актуальності набуває удосконалення традиційних і пошук інноваційних методик організації і здійснення різноманітної спортивно-краєзнавчої роботи. У контексті останнього, сутність розроблюваної нами методики формування в учнів 6–9 класів здорового способу життя у процесі спортивно-краєзнавчої роботи у закладах позашкільної освіти розглядався нами у трьох взаємопов'язаних між собою дидактичних площинах, а саме: перша площина – у межах якої освітньо-пізнавальне, адаптаційно-соціальне і здоров'язбережувальне та виховне значення окремих навчальних предметів чи сукупності предметів, які вивчали учні у загальноосвітньому навчальному закладі, представлено вже у закладі позашкільної освіти у їх інтеграції, і у той же час, у значно розширеному за